

NOVI ŽENSKI IDENTITET U KONTEKSTU SOCIJALNIH ABERACIJA*

Dr Olivera Pavićević

Dr Leposava Kron

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Marija Maljković

asistent na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd

U ovom tekstu je analizirana empirijska činjenica da se kao posledica tranzicionih procesa u srpskom društvu pojavila konzumeristička ideologija koja, u svojim maladaptivnim oblicima, utiče na pojavu novih femininih identiteta u socijalnoj, fenomenološkoj i psihološkoj sferi.

KLJUČNE REČI: feminitet / identitet / potrošačko društvo / tranzicija / psihopatologija

1. UVOD

Tranzicija definisana kao prelazak ka tržišnoj ekonomiji je u postsocijalističkim društvima, kakvo je i Srbija, dovela do pojave novih oblika ženskih identiteta na socijalnom, fenomenološkom i psihološkom planu. Dok se novi identiteti formiraju u skladu sa tržišnom ideologijom, razvojem potrošačkog kapitalizma, širenjem zapadnih potrošačkih standarda i načina života, svakodnevna praksa i dalje nudi ekonomski opstanak kroz neformalno poslovanje koje vrši uticaj na formiranje ženskog identiteta. U radu se analiziraju motivacioni faktori učešća žena u neformalnoj ekonomiji i teškoće u formiranju ženskog identiteta koje potiču od otežanog prilagođavanja tržišnoj privredi. Tradicionalna objašnjenja češće uključuju psihopatološke faktore kada je u pitanju kriminalitet žena umanjujući racionalne izbore i racionalnost kao atribut žene. Kao i u drugim oblastima kriminala ili društvenog života žena se ne smatra bićem koje deluje

* Rad je nastao kao rezultat na projektu broj 47011 koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

racionalno, pa čak ni kad je u teškoj materijalnoj potrebi. U tom smislu ekonomska motivacija se u tradicionalnim objašnjenjima ženskog, posebno imovinskog kriminala ne pojavljuje kao dovoljno istražen faktor.

2. ISTORIJSKI KONTEKST: POTROŠAČKA KULTURA I NEFORMALNA EKONOMIJA U PERIODU SFRJ

Često se sećanje na period jugoslovenskog socijalizma pojavljuje u vidu nostalgije koja period života u SFRJ evocira kao život u državi blagostanja, posebno u odnosu na vreme nakon njenog raspada. Za razliku od drugih istočnoevropskih socijalističkih država u kojima je dominirala ekonomija oskudice i lišavanja, potrošačko sivilo i zatvorenost za kulturne i medijske sadržaje koji su dolazili sa Zapada, samoupravno jugoslovensko društvo su karakterisale konkretne društveno-ekonomske privilegije. Uticaji zapadnog konzumerizma pojavljuju se već tokom pedesetih godina, i to posebno u populaciji žena koje su prve načinile prodor u pravcu obećanja o političkoj emancipaciji u socijalizmu i prilagođavanja zahtevima za poboljšanjima u svakodnevnom životu koji su otvorili budući prostor za konzumerizam (Dimitrijević, 2005:210, prema Malešević, 2012:109). U Jugoslaviji se potrošačka kultura razvijala u meri koju su dozvoljavali specifični politički uslovi, ali je evidentan prodor popularnih proizvoda sa Zapada koji su u nekom smislu postajali sastavni deo identiteta. Razvoj potrošačkog društva uslovio je da se kupovna moć smatra merom standarda građana. Postojalo je uverenje da je kvalitet života potreba savremenog doba, ali i čovekovo pravo (Vučetić, 2012:281).

Kada govorimo o položaju žena u SFRJ, može se reći da su one u periodu nakon oslobodilačke borbe dobile veliku podršku u ostvarivanju prava i jednakosti u privatnoj i javnoj sferi. Međutim, u vrlo kratkom periodu ekonomska i rodna nejednakost će se uspostaviti kao latentno stanje društva, uspešno prikrivano ideološkom propagandom, kao i političkom i društvenom moći. Iza proklamovane rodne ravnopravnosti ženskost se ostvarivala kroz nekoliko prilično neravnopravno pozicioniranih društvenih i porodičnih uloga: uloge majke, žene koje privređuje i "private" ličnosti. Privatna sfera je, u najvećoj meri, bila rezervisana za ispoljavanje ženskosti prema predstavi koju je nudila potrošačka kultura Zapada. Konzumerski način života žena koji se intenzivira od šezdesetih godina dvadesetoga veka implicirao je značaj mode kao potrebe za praćenjem trendova u ženskom ulepšavanju, organizovanje domaćinstva prema potrošačkim standardima zapadnih zemalja ali i novi kvalitet u provođenju slobodnog vremena. Potrošačka sposobnost postaje mera statusnog prestiža i socijalnog raslojavanja. Rigidni ideološki sistem je popuštao pred "buržuaskom dekadencijom" i potrošačka kultura sedamdesetih i osamdesetih postaje integralni deo svakodnevice. Teme kao što su "slobodno vreme" i "briga o sebi" postaju značajne na planu "ostvarivanja" ženske uloge. Uprkos tome tzv. ženska uloga ostaje omeđena patrijarhalnim mentalitetom

koja se ispoljavala u profesionalnoj, pravnoj i erotskoj pozicioniranosti žene. Pored rodne nejednakosti bila je prisutna i unutarrodna nejednakost u okviru koje su se pripadnice "crvene buržoazije" isticale po izrazito ekstravagantnom stilu života i pojavljivale u ulozi modnih i statusnih ikona.

Jugoslovenski konzumerizam je bio deo društveno-ekonomskih privilegija u odnosu na druga komunistička društva koja su ga činila naizgled najboljim "srednjim rešenjem" između eksploatatorskog kapitalizma i rigidne komunističke kontrole. Rast standarda oličen je kroz uspon potrošačkog društva koji je činio korak ka modernizaciji. Takav hibrid socijalističke potrošačke kulture i značajno zastupljenih elemenata društava kapitalističkog Zapada, činio je jugoslovenski socijalizam daleko atraktivnijim od drugih socijalističkih društava. Socijalistička realnost je, međutim, ograničavala domete ostvarenja potrošačkog sna. Njoj nisu bile nepoznate oskudice, nestašice pojedinih vitalnih dobara, ograničena ponuda luksuzne robe, strogo privilegovana potrošnja i drugi oblici ekskluziviteta najatraktivnijih proizvoda i usluga koji su reflektovali nejednakost, a ujedno razvijali neformalne mreže i različite načine snalaženja da se do njih dođe. Politička elita se značajno izdvajala kao malobrojni sloj koji uživa u mogućnostima lagodnog života kreiranom prema standardima ekskluzivne potrošnje.

3. UTICAJ TRANSFORMACIJE REŽIMA NA FEMININI IDENTITET

Socijalna stabilnost je opstajala u socijalističkoj Jugoslaviji kao svojevrsni pakt između građana i političkog rukovodstva Komunističke partije na bazi konzumerizma, samoupravljanja i značajnije kupovne moći u odnosu na druge socijalističke zemlje. Međutim, duboka ekonomska kriza koja je počela osamdesetih godina prošlog veka izazvala je nestašice i ograničenja koja su se prevazilazila prećutnim popuštanjem države pred alternativnim sredstvima opstanka i strategijama prevazilaženja strukturnih nedostataka posustalog ekonomskog sistema. Pokušaji da se nastavi sa relativno lagodnim životom u uslovima potpune ekonomske neefikasnosti reflektovali su se kao prikrivena nezaposlenost, niski radni etos, siva ekonomija, neformalne lične mreže i prekograničnu kontrabandu. Povrede propisa, savijanje pravila i izvrđavanje širokog spektra regulativa postalo je normalno i dobilo jednu vrstu socijalne afirmacije kao legitimno ponašanje unutar krizom pogođenog društva. Cinizam, ravnodušnost prema državnom i pravnom poretku i sklonost ka kršenju normi postaju prevladajući oblici "kvarenja društva". Oni su omogućili nizak nivo izražavanja društveno-ekonomskog nezadovoljstva, ali su rezultirali krizom državnog legitimiteta i trajnim problematizovanjem odnosa prema legalitetu.

Tokom devedesetih godina u Srbiji dolazi do regulatornog kolapsa i gotovo apsolutne inverzije u kojoj dominira neformalna ekonomija. Alternativne strategije opstanka se revalorizuju na moralnom planu i uspostavlja se širok društveni konsenzus o njihovoj neophodnosti. Siromaštvo i društveni haos i

sve izraženija socijalna nejednakost u kontinuitetu gubljenja poverenja prema državi uslovlili su usvajanje strategije preživljavanja i ogroman porast sektora neformalne ekonomije.

Nakon socijalne transformacije, uspostavljena iluzija jednakih mogućnosti za žene osporena je dramatičnim promenama koje su istakle rodne, starosne, regionalne i obrazovne mogućnosti. Psihološke promene u doživljaju svoje pozicije, u percepciji svoje uloge i očekivanja koje imaju drugi od nje kao i žena od sebe samih determinisale su i promene socijalnog i psihološkog identiteta i donele neke nove oblike uslovno rečeno patološkog prilagođavanja. Otvorena polarizacija društva razotkrila je sve oblike nejednakosti i srušila iluziju jednakih rodničkih mogućnosti. Žene su u statistički značajnom broju "otpadale" sa tržišta rada, a socijalistički ozvaničena jednaka prava žena procesu retradicionalizacije, repatrijarhalizacije i klerikalizacije društva osporena su i u javnoj i u privatnoj sferi. Patrijarhalne ideologije u suštini imaju latentnu funkciju disciplinovanja žena, odnosno podsticanja da prihvate svoje često veoma nezahvalne uloge unutar određenog rodnog režima. Onda žene mogu sebe da dožive ne kao obične "žrtve" (Blagojević- Hjuson, 2012), već pre kao "heroine" unutar ideološkog poretka koji kodifikuje žrtvovanje kao smisao života.

Međutim, to "herojsko" vreme iznedrilo je i novi tip "uspešne ženskosti" koja se poput trijumfalne muškosti tog vremena rađa u sferama neformalne i crne ekonomije. Reč je o poslovnim ženama koje uspevaju da ostvare finansijski uspeh u fundamentalno kriminalizovanoj privredi tog vremena kreirajući jedan potpuno novi standard u ostvarivanju socijalno poželjne ženskosti. Nova konstrukcija ženskosti podrazumeva drugačije snalaženje u okolnostima revitalizovanog patrijarhata, u kojem se njegove centralne karakteristike faktički iskorišćavaju u ostvarivanju ženskog uspeha definisanog materijalnim ciljevima. Neformalna ekonomija se pojavljuje kao dvostruki fenomen, sa jedne strane, kao mizerija feminizacije siromaštva u kome se žene pojavljuju kao preovlađujući društveni viškovi. Sa druge strane, ilegalne aktivnosti u neformalnoj ekonomiji pružaju mogućnosti zarade u kojoj, znatno manji deo kolača mogu uzeti i žene spremne na rizik. U posttranzicionom periodu novi tip ženskosti se pojavljuje kao konstrukt koji sve više trpi uticaj konzumersko-materijalističke vrednosne orijentacije zadržavajući određene elemente formirane u "doba bezakonja". To praktično znači da se normativna i dominantna ženskost razilaze. Dok je prva obeležena dominacijom uloge majke, supruge i sferom porodičnog, druga je oličena u uspešnoj poslovnoj ženi čija je femininost mešavina izrazite ženske seksualnosti, karijerizma svhaćenog u muškom ključu i spremnosti na hazard u poslovanju koji ne isključuje ilegalne aktivnosti.

Kriminološka literatura koja se bavi neformalnom ekonomijom još uvek se u zanemarljivoj meri bavi kriminalnom karijerom žena. Žene prestupnice su gotovo isključene iz tipologija neformalne ekonomije u kojima dominiraju muški delinkventi, posebno kao predstavnici profesionalnog kriminala.

Postojeće definicije i kategorizacije neformalne i kriminalne privrede se moraju proširiti na žene i istraživanje njihove motivacije iz koga će biti isključena seksistička i neadekvatna objašnjenja za uključivanje žena u kriminal. One mogu imati vrlo jake razloge za involviranost u privredni kriminal u cilju postizanje ekonomske dobiti. Postoji jasna sugestija da su neke vrste kriminalne aktivnosti u koje su uključene devojke i žene strogo finansijski motivisane i predstavljaju racionalan odgovor na nedostatak prilika da se do novca dođe na legalan način. On po pravilu nije povezan sa "broken home" temom bekstva iz nasilne ili razorene porodice ili nepodnošljivog ekonomskog stanja. Atraktivnost koje predstavljaju kriminalne i ilegalne mogućnosti jednako je potencijalan mamac i za žene (Daves, 1999). Priroda njihovih kriminalnih uloga, okolnosti koje dovode do umešanosti u kriminal i motivacija da se on počini, podjednako su, kao i kod muškaraca, povezane sa težnjom ka udobnijem životu i finansijskom uspehu koji dovodi do njega.

4. NEFORMALNA EKONOMIJA KAO FAKTOR INVOLVIRANOSTI ŽENA U KRIMINALNE AKTIVNOSTI

Neformalna ekonomija obuhvata mnoštvo značenja u različitim kontekstima. Ona se različito definiše u različitim disciplinama uključujući i neke druge termine kao što su: "nezvanična ekonomija" (Heertje et al. 1982), "siva ekonomija" (Mattera, 1985), "podzemna ekonomija" (Bawly, 1982), "ekonomija iz senke" (Smith, 1986). Učešće i kvalitet ilegalnih aktivnosti neformalnu ekonomiju manje ili više približavaju kriminološkom okviru koja je, između ostalog, predmet ove kratke analize. Stepenn njenog krivičnog potencijala se razlikuje na širokoj skali ekonomskih sfera u kojima se ispoljava, tako da možemo govoriti o neformalnoj ekonomiji u sferi tržišta rada koja podrazumeva neformalnu zaposlenost (crno tržište rada), u fiskalnoj ekonomiji (izbegavanje plaćanja poreskih i drugih obaveza), ali i u krivičnoj sferi organizovanog i profesionalnog kriminala. Ekonomski i kriminološki aspekti neformalne ekonomije su često isprepleteni i nedovoljno jasno razgraničeni oko linija formalnosti i neformalnosti, između rada i zapošljavanja, zakonitosti i nezakonitosti čineći granicu između sivog i kriminalnog veoma problematičnom.

Neformalne aktivnosti u bivšim socijalističkim društvima su predstavljale strategiju preživljavanja, kao i "distribuciju resursa" u privredama koje su višedecenijski funkcionisale na bazi razmene usluga (Ledeneva, 1998). U nekada socijalističkim društvima važili su nepisani kodeksi, tradicije i rituali u vidu "neformalne formalnosti" koje su podjednako sledili elita i narod. Kada su ti sistemi formalno uništeni u procesu transformacije, poznati rituali više nisu funkcionisali, a stanje privremenog bezakonja je moralo biti zamenjeno regulacijom koja podrazumeva društveni protokol. Lišavanje poznatih obrazaca i struktura je ljude i žene učinilo veoma zbunjenim i udaljenim od formalnih funkcija i odgovornosti u novom "kapitalističkom okruženju".

Neformalni sektor u manje razvijenim zemljama kakva su postkomunistička društva se odlikuje niskim primanjima, malom akumulacijom, radno intenzivnom i niskom tehnologijom. On predstavlja isključivo sektor opstanka u kome intenzivan rad daje malu akumulaciju i time dovodi do začaranog kruga iskrivljene raspodele sredstava i dovodi do produbljanja a ne ublažavanja socijalnih nejednakosti (Ditton and Brown, 1981; Ferrer, Carbonell & Gerxhani, 2011). Bolje razumevanje njegovih osnovnih mehanizama je važno sa stanovišta istraživanja nejednakosti u tim društvima. Međutim, treba imati u vidu da su formalni i neformalni aspekti društva povezani i da to nisu odvojeni entiteti. Javna birokratija se kombinuje sa neformalnim praksama i birokratija i njena antiteza sadrži dijalektiku formalno/neformalno koja je produkt rata između birokratije i naroda. Prvobitna ideja nije podrazumevala ovakvo stanje. Moderna birokratija, prema Veberovom tumačenju, izmišljena je kao deo demokratskog političkog projekta koji treba da pruži građanima jednak pristup u ostvarivanju onoga što je njihovo pravo. Ona i dalje ima sposobnost da koordinira javne usluge na skali koja je van domašaja većine pojedinaca i grupa. Dakle, ono što je obeshrabljujuće je činjenica da se birokratija (moć javne funkcije), sada obično vidi kao negacija demokratije (snage naroda) a ne kao njenog prirodnog saveznika (Guha-Khasnobis, Kanbur and Ostrom, 2006). Identitet forme koji povezan sa dominantnim oblikom birokratije nacionalne države slabi i u suočavanju sa neoliberalnim poretkom svetske privrede i digitalne revolucije u komunikaciji (Hart, 2001, prema Guha-Khasnobis, Kanbur and Ostrom, 2006).

Kriminalna privreda se može uporediti sa regularnom privredom u smislu ostvarivanja profita i poslovanja koji je važan deo bruto nacionalnog proizvoda (Chambliss, 1978). U tom smislu, postoji raznorodnost okolnosti, prilika i motivacija za ulazak u neformalnu ekonomiju i njene različite sfere. Nastojanje da se društvo organizuje po formalnoj liniji na osnovu ideje o univerzalnom pravilu koje organizuje društveni život, nije osujećeno isključivo iracionalnim principima neformalnih mreža koje se tumače kao afektivne relacije srodničkog karaktera, već se može govoriti o izboru racionalne ekonomske aktivnosti koja je usmerena na zarađivanje novca i minimiziranje rizika koja stoji u osnovi kriminalne aktivnosti (McIntosh, 1976: 265).

U okviru globalne političke ekonomije postoji trajan legat binarne konstrukcije roda koji žene i ženskost suštinski razlikuje od muškaraca kao inferiorne, te sledstveni stereotipi devalvirane ženstvenosti produkuje rodne dihotomije javnih i privatnih sfera (Peterson 2003:9). Feminizirani rad i aktivnosti u okviru porodice koji se održavaju kao neplaćeni, nekvalifikovni, reproduktivni i "prirodni" stoje nasuprot valorizovanju muške aktivnosti u javnoj sferi kao plaćene, vešte, produktivne i političke. Sagledavanje globalnih procesa iz perspektive svakodnevnog života kao i njihova lokalna rekonstrukcija podupiru raspodelu plaćenog i neplaćenog rada u kojoj su žene smeštene u sferu niskih plata i niskih statusa. Novi globalni procesi uspostavljaju i artikulišu nove ženske identitete na lokalnom nivou. Reforme su imale šansu da uspostave pozitivne trendove koje bi vodile ka većoj jednakosti, ali potencijali otvorenog

društva nisu iskorišćeni. Preovladali su negativni aspekti eliminisanja veze između žena i države kakva je postojala u socijalizmu. Ta veza je ženama nudila širok spektar društvenih usluga i servisa. Uvođenjem slobodnog tržišta došlo je do rodne rekonfiguracije i novih ženskih identiteta. Napuštanje državnog paternalizma i kolaps sistema društvene zaštite prouzrokovan krajem društvenog ugovora između radne žene i države gurnula je žene u traganje za novim životnim strategijama i novim identitetima. Masovna kultura ponudila je već postojeći "komplet" zapadnjačkih identifikacionih modela u rasponu od napredne poslovne žene do idealne domaćice (Zhurzhenko, 2001). Ostvarivanje novih identiteta i emancipacija žene u odnosu na socijalističku državu umesto otvaranja novih mogućnosti dovela je do još veće marginalizacije žena usled nejednakih mogućnosti za uključivanje u sfere međunarodne poslovne elite koju pretežno čine muškarci. Žene u velikom obimu ostaju u sferi niže plaćenih i statusno neatraktivnih pozicija, ali sa podignutim nivoom aspiracija da ostvare identitete ponuđene novom kulturnom paradigmom. Privatizovan kapital je koncentrisan u rukama muškaraca, a masovni ulazak žena u neformalnu ekonomiju povezan je sa njihovom despecijalizacijom, deprofesionalizacijom i razvlašćivanjem. Pretežno muško upravljanje tržišnom privredom onemogućava uspešno pozicioniranje žena i čini ih zavisnim. Na taj način se uspostavljaju nove nejednakosti i hijerarhije. Deregulisani javni i privatni sektor rezultat je ekonomske metamorfoze koja je "tržište iz senke" ponudila kao iznuđenu strategiju za opstanak u "kaubojskom kapitalizmu". Život žene je postao rizičan sa emfazom na nesigurnosti u svakodnevnoj borbi za opstanak. Ženama više niko ne garantuje ličnu i finansijsku sigurnost. Između realnosti marginalizacije i identiteta poslovne žene kao novog društvenog konstrukta uspešne ženskosti postoji ogroman jaz ispunjen različitim vidovima nejednakosti i ograničenja. Paralelno sa tranzicionim nasleđem, neformalna ekonomija u postsocijalistička društva prodire kao neraskidivi deo globalne ekonomije, ali i kao deo globalnog kriminala predstavljajući atraktivnu egzistencijalnu alternativu.

5. KRIMINALIZOVANI FEMINITET KAO AMANET DEVEDESETIH

U poslednje vreme se mnogo govori i piše na temu privlačnosti opasnih tipova, mafijaša i žestokih momaka sa asfalta (Pavićević, Kron, Simeunović-Patić, 2013; Kron & Pavićević, 2014). Naravno, nisu u pitanju žene kao populacija ili kategorija, nego konkretna grupa devojaka i mladih žena za koju su pripadnici subkulture kriminala, posebno oni "najuspešniji" u tom poslu privlačni kao ciljna grupa pogodna za "osvajanje", po mogućnosti na duži rok. Naravno da privlačnost "antiheroja modernog doba" nije samo u novcu kojeg poseduju i pripadnici nekih drugih esnafa, ali i oni od ženske populacije imaju drugačija očekivanja od onih koje imaju kriminalci i mafijaši. Direktor banke najverovatnije neće biti trajno privučen devojkom koja svoje životno vreme strukturira isključivo oko bavljenja svojim izgledom koji se seksualizira do

krajnjih mogućnosti i koji se ponekad svodi isključivo na vulgarni eros lišen bilo koje druge komponente. Nekom manje obrazovanom momku sa asfalta ili mafijašu može biti dovoljno društvo "štancovanog" seks simbola sa kojim lako može ući u neku vrstu kupoprodajnog ili biznis aranžmana. Na žalost, živimo u vreme kada je nasilje postalo ne samo deo psihopatologije svakodnevnog života, već se, naročito u poslednje dve dekade etabliralo i kao jedan od unosnih "zanata". Nasiljem se može zadobiti ugled, moć, politička ili lična, eliminisati protivnik, imaginaran ili stvaran. Mlade devojke koje, kako izveštavaju stručnjaci koji se time bave, sve ranije stupaju u seksualne odnose (Anđelić et al., 2008) i oni se percipiraju kao jednostavan način da se dođe do brendirane garderobe, skupih putovanja, kola, stana ili estradne slave. To nije klasična prostitucija, ali uključuje doživljaj i upotrebu sopstvenog tela kao "preduzeća" u koje se ulaže da bi se prećicama stekla što veća dobit, brzo i lako. Naravno, psihološke posledice toga su često nepopravljive, često i zdravstvene (broj pobačaja kod mladih devojaka počevši od četrnaeste ili čak davanaeste godine je u porastu) naročito ako se sa tim stilom života počne u ranom i ranjivom adolescentnom dobu. Moglo bi se se reći da nam je to amanet po zlu čuvenih devedesetih kada je kriminal kao unosan zanat dobio snažnu socijalnu afirmaciju. Heroji ulice i žestoki momci pružaju iluziju udobnog i raskošnog života koji sebi može obezbediti atraktivna mlada devojka ili žena kojoj je stalo do statusnih simbola onako kako su oni određeni u toj subkulturi kojoj i sama pripada.

Kriminal kao polje u koje se izmeštaju socijalni konflikti postaje mesto u kome žene, posebno mlade devojke transformišu tradicionalne rodne uloge.

Identitet "loše devojke" koji se uglavnom odnosio na žensku seksualnost i njene moguće aberacije, proširuje se na njihovu potrebu za sticanjem nezavisnosti i zahteva nove odgovore na pitanje kako se ženskost izražava kroz delinkvenciju, kriminal i ilegalne aktivnosti. Iz ove perspektive, učešće devojaka u bandama nudi put ka testiranju normativnih rodnih uloga ili "istaknute ženstvenosti" (Connell, 1987). Etabliranje ženskosti u ključu "loše devojke" čini kulturološki konstrukt koji se tumači faktorima kao što su pripadnost radničkoj klasi i nižim servisnim profesijama ili nerealnim ženskim aspiracijama ka popularnim zanimanjima u oblasti manekenstva, estrade i šou-biznisa (Campbell, 1990; Joe and Chesney-Lind, 1995; Kron & Pavićević, 2014).

Adolescentski period je vulnerabilno doba u kojem se sukobljavaju fiziološka zrelost *versus* psihološke i socijalne nezrelosti težnje i skoro univerzalna težnja za osporavanjem autoriteta preko nekog oblika pobune kao želja za nezavisnošću. Poricanje normativne ženstvenosti koja se definiše kao pasivnost, poslušnost i čednost počinje rano u životu devojaka. Adolescencija često teži ka subverzivnoj ženstvenosti. Kontradiktorna pozicija mladih devojaka koje ulaze u fazu zrelosti nisu opozicioni već kulturalni oblik otpora koji nudi ekskluzivni i privatni prostor za samodefinisanje i izbor u traženju odgovora na pitanje šta je ženskost (Mc Robbie, 1981). Alternativni oblici ženskosti takođe uključuju

pregovaranje mladih žena oko pitanja "respektabilnosti" koje je u suprotnosti sa očekivanjima i pritiscima koje izaziva normativna ženskost konstruisana u interakciji sa patrijarhalnim rodnom režimom. Ova kontradikcija je posebno vidljiva u ponašanju devojaka koje ekscesivno konzumiraju alkohol i drogu na žurevima kao način da potvrde svoju pripadnost i svoj "ugled" u vršnjačkoj grupi. Agresivnost i prihvatanje izgleda loše devojke tumači se i kao razbijanje "duplih standarda" koji uključuju nejednaki tretman žena i muškaraca. Devojke vrlo rano shvataju da se moraju suočiti sa nizom opštih pretpostavki o kategorijama žena koje su seksualno određene konvencionalnim stavovima ko su "dobre", a ko "loše" devojke. Praktično iskustvo pokazuje da se mogućnosti uspeha i sticanja različitih ugodnosti na strani onih loših, što podstiče tendenciju prihvatanja ženskosti koja donosi nezavisnost, "prestíž" i materijalnu dobit. Konzumeristički oblici životnog stila odredili su rodne identitetske politike izvan procesa unutrašnje emancipacije. Novi menadžment moći uspostavlja odnose bespoštedne konkurencije u kojoj se privilegije stiču bez brige za drugog, u odsustvu solidarnosti, a uspeh zavisi od adekvatne samoreprezentacije. Koktel sazdan od hipererotizovane lepote, lošeg, aberantnog ili kriminogenog ponašanja (koje naravno ne podrazumeva lošu osobu) i spremnosti da se "iskoriste prilike" u najkontroverznijem smislu predstavlja konture kriminalizovanog feminiteta koji se pojavljuje kao "trijumfalni" feminitet u srpskom društvu.

U opisanom kontekstu ideali lepote se menjaju i s tim u vezi pojavljuju i neki novi psihopatološki fenomeni kao što je to zavisnost od estetske hirurgije ili, u statističkom značajnom smislu, raste incidenca nekih ranije poznatih dijagnostičkih kategorija kao što je to Anorexia Nervosa. Anoreksija je mentalni poremećaj udružen sa ozbiljnim metaboličkim, fiziološkim i psihološkim posledicama (Crisp, 1980; Grilo, 2006; Fairburn & Cooper, 2011). Karakteriše ga, prema dijagnostičkim kriterijumima u DSM-V (American psychiatric Association, 2013) izglednjivanje, perfekcionizam, preterani kritičizam, osećanje bespomoćnosti, neadekvatnosti, bezvrednosti, ekscesivni gubitak težine praćen poremećajima telesne šeme kao i stava da im je život promašen ukoliko nisu savršeni. Anorexia nervosa je destruktivni pokušaj da se stekne kontrola nad sopstvenim životom i emocijama (Fairburn & Cooper, ibid.) U ideji da se adaptiraju na kompetitivne okolnosti u sticanju poželjnih partnera koji im mogu omogućiti status i prestižan položaj u konzumerističkom svetu mnoge mlade devojke i žene pribegavaju kozmetičkoj hirurgiji koja sve češće dobija karakter zavisnosti. Disformični poremećaj tela (Body Dysmorphic Disorder, skraćeno BDD) odnosi se na hronični mentalni poremećaj koji uključuje intenzivnu opsesiju telesnim imidžom i spoljašnjim izgledom koji najčešće vodi u zavisnost od kozmetičke hirurgije (Hewitt et al., 2007; Sarwer et al., 1998; Wilhelm et al., 2008). Prema nekim novijim istraživanjima dve trećine pacijenata koji inkliniraju plastičnoj hirurgiji su "recidivisti" (Sperry et al., 2009). Prema Američkom udruženju estetskih hirurga (American Society of Plastic Surgeons), broj kozmetičkih procedura je u poslednje dve dekade

porastao za 77% što ukazuje na kulturološki fenomen opsesije fizičkim izgledom.

Psihoterapija je dug i zamoran proces čiji je ishod neizvestan. Logično je da u slučajevima kada aberacija nije dobro učvršćeni i ekskluzivni oblik ponašanja, postoji veća verovatnoća da će doći do poboljšanja. Takođe, psihoterapija ima mnogo više izgleda da bude uspešna u situacijama kada je pojava anksioznosti, depresivnosti ili osećanja krivice znak da osoba ne prihvata svoj poremećaj ili da se u nekom smislu oseća nelagodno u toj ulozi. Ali, ako simptom pribavlja mnogo uživanja i predstavlja trajan način da se strukturira vreme u formi koja obezbeđuje bekstvo od dosadne svakodnevnice, obezbeđuje pažnju i potvrdu postojanja, onda je tretman često otežan ili nemoguć budući da osoba u toj situaciji ne vidi svoju aberantnost kao problem i neće sama tražiti pomoć (što je, kao što je poznato, nužan preduslov i najelementarnijeg kliničkog poboljšanja). U slučajevima kada postoji individualna potreba za promenom, grupna terapija je pokazala izvesne rezultate. Bihejvioralni terapeuti često izveštavaju o uspesima svojih metoda, ali za sada ne postoji pouzdana evaluacija ni komparativna analiza efikasnosti različitih terapijskih programa. Ponekad se pokazala uspešnom i manipulacija sredinskim varijablama (obično kod onih koji nisu devijantni u striktnom smislu definicije već se taj oblik ponašanja pojavio u uslovima dugotrajne deprivacije).

U kontekstu srušene piramide vrednosti koja nam je takođe i amanet i krst devedesetih, te mlade žene možemo smatrati žrtvama jednog anerantnog sistema vrednosti. I one same često izgledaju groteskno uniformisano, bez ikakvog ličnog pečata i stila, slepo prateći standard koji je kao nekim konsenzualnim slaganjem postignut, ali se već sutra može drastično promeniti i postaviti nove diktate. Kad se standard promeni, one su spremne da gotovo "religiozno" prate novi, ulazeći pri tom u oštru, hostilnu i nezdravu kompeticiju sa prijateljicama i poznicama ko će pre i bolje ili upadljivije izvršiti neku estetsku ili hiruršku intervenciju koja je često opasna ne samo po fizičko već i po mentalno zdravlje (može voditi u zavisnost od "svemoćnog" hirurškog noža), ali to je već druga priča koja izlazi iz okvira ove teme. Nadamo se da na ovom prostoru više neće nicati cveće zla kao ovo koje već više dve dekade generišući poseban duh vremena truje naš svakodnevicu (Kron & Pavićević, 2014).

Izuzetna studija o značenju i transformacijama ženskog kriminaliteta kroz istoriju ruskog društva (Katz and Pallot, 2010) daje veoma značajne analitičke uvide koji se mogu primeniti u analizi srpskog društva i aktuelne dinamike konstrukta ženskosti. Alternativna značenja ženskosti u studiji postsovjetskog društva razmatra novu rusku kriminalnu ženskost kao izazivača porodičnih vrednosti koji nije u skladu sa remasikulinizacijom te kulture (Kay, 2006, prema Katz and Pallot, 2010:119). Uobičajeno je shvatanje da normalna ženskost nije agresivna ili antisocijalna. Smatra se da sa prirodom žena koje se bave kriminalom nešto nije u redu. U sovjetsko vreme žena kriminalac je bila

izuzetak od pravila, a turbulencije nakon devedesete godine pokazale su da žene mogu biti rivali muškarcima u kriminalu. Specijalizovana sfera u kojoj se koncentriše ženski kriminalitet je sve rasprostranjeniji sektor trgovine i servisnih usluga koji ženama pruža prilike da varaju mušterije i klijente. Najčešće se ilegalne podzemne ženske aktivnosti odnose na prevaru, podizanje ilegalnih kredita, ilegalne bankarske aktivnosti i izdavanje lažnih dokumenta. Specijalnost ženskog kriminaliteta se zasniva sa jedne strane, na feminizaciji relevantnih profesija, posebno na nižim nivoima na kojima žene imaju pristup prestupničkim prilikama, a sa druge strane, na diskriminaciji koja se ispoljava kao razlika između mogućnosti muškaraca i žena da se uključe u novu ekonomiju. Preuzimanje rizika se sagledava u okviru šire slike društva slobodnog tržišta u kojoj muškarci imaju više mogućnosti da se domognu kapitala. Žene imaju znatno manju mogućnost da obezbede kapital za biznis što ih vodi ka odluci da ga obezbede na ilegalan način. Kriminalno podzemlje ženama služi da iskoriste ženske vrline u smanjivanju rizika oslanjajući se na svoje "ženske talente". Nove društvene prilike, takođe, menjaju životne ciljeve žene. Oni su sve više definisani sebičnim prioritetima podizanja ličnog standarda konzumerske materijalističke kulture što se pojačava medijski prikazanim imidžima uspeha, utakmicom u dostizanju skupih i prestižnih statusnih simbola i luksuznog života. Smrtni gresi zavisti, osvete i ljubomore su glavni uzroci koji vode ruske žene u kriminal (Shotkinov, 2004, prema Katz and Pallot, 2010:129). Devojačka pobuna protiv stanja u kome roditelji ne mogu da im obezbede konzumerski formiran identitet završava se u fascinaciji koja slavi sjaj novca i droga, noćnih klubova i "tamnu stranu života" kao novi kulturni model.

Treba imati u vidu da tradicionalna objašnjenja koja su dugo vladala kriminološkoj literaturi koja se bavi ženskim kriminalitetom postaju uveliko prevaziđena aktuelnom društvenim praksom. Tradicija u kojoj se čak i privredni prestupi žena objašnjavaju njihovim seksualnim frustracijama ne može biti adekvatna. Žene prestupnice se ne tretiraju kao racionalna bića već kao histerične, "sensation seeking personalities"¹ iracionalne, kao ličnosti nesposobne da budu u potpunosti odgovorne za svoje zločine usled polnih i bioloških razloga (Davies, 1999). Njihova sklonost kriminalu se tumači predmenstrualnim tenzijama, hormonskim poremećajem, seksističkim stereotipima, psihološkim i fiziološkim karakteristikama žena kao biološkim defektnim ili muškobanjastim. Žene koje su involvirane u kriminal se tretiraju kao koruptivne i manipulativne ličnosti sklone devijantnom. Ženski kriminalitet se sagledava kao spontan dok se muški često stereotipno tumači kao aktivnost sa razlogom i predumišljajem. Međutim, zabranjene ekonomske aktivnosti mogu biti privlačne ženama na isti način kao i muškarcima, tj. kao svesna racionalno izabrana aktivnost sračunata na postizanje prosperiteta i sticanje materijalnih dobara. Neformalna ekonomija i različiti varijeteti u kojima se ona pojavljuje mora se posmatrati kao složeni problem nasleđa iz socijalističkog

¹ Sindrom koji se odnosi na ličnosti koje traže stalnu pažnju.

društva oskudice, ali i nove dinamike globalne ekonomije koja različite vidove polulegalnih ili ilegalnih mogućnosti čini gotovo legitimnim izborom u okviru "kognitivnog pejzaža" poznog kapitalizma. U tom smislu se mora uvažiti rodna rekonfiguracija u kojoj se žene biraju između novih identiteta konstruisanih u dinamici susretanja globalnih uticaja i lokalnih tradicija. Naizgled otvorene mogućnosti izbora se u stvarnosti ispoljavaju kao višestruko ograničene mogućnosti za realizaciju tih izbora. U poslednje vreme, zapadni kriminolozi daju značaj psihološkim, socijalnim, političkim i ekonomskim uzrocima koji opredeljuju žene da se uključe u kriminalne i nelegalne aktivnosti. Sve više se uvažava tumačenje ženskog kriminaliteta kao kompleksnog problema koji nije samo individualni već socioekonomski i kulturni problem.

6. NOTA BENE ZA KRAJ

Na kraju ove analize, čini se da je moguće postaviti hipotezu o promeni odnosa ženskog identiteta i kriminala u Srbiji koji se ogleda u popularizaciji kriminalizovanog feminiteta. Kriminalizovani feminitet u Srbiji je svojevrsni derivat nekadašnje sprege između konzumerizma i neformalne ekonomije iz vremena SFRJ, temeljne kriminalizacije srpskog društva u devedesetim godinama i konačno, uspostavljanja kulturnog poretka neoliberalnog kapitalizma u kojem masovna kultura i slobodno tržište određuju gotovo sve sfere društvenog života.

Život se na ovom prostoru fatalnih devedesetih godina prošlog veka odvijao po modelu patologije geta u kojem je cvetao svaki oblik kontrabande pa i trgovina ljudskim životima što je uticalo na promovisanje "antiheroja" u sferi maskuliniteta i usvajanju novih femininih identiteta. Kao što dobro poznato, kriminogeno okruženje je po svojoj prirodi zarazno i širi se mehanizmima socijalne infekcije. Na nesreću, živimo ne samo u vremenu vladavine nasilja - verbalnog, fizičkog i mentalnog, već i u vremenu svojevrsne pohvale ludosti, lišene erazmovskog konteksta. Tragedija je danas politika, kako je davno govorio Napoleon.

LITERATURA

1. Adler, A. (1964) *Social interest: A challenge to mankind*. New York: Capricorn Books
2. American Psychiatric Association (2013) *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th edition, abbreviated as DSM V), Washington, DC: American Psychiatric Association
3. Anđelić S., Vasić B., & Lukić R (2008) Prevencija prenošenja HIV-a sa majke na dete. U: *Dvadeset godina HIV/AIDS-a u Srbiji* (Eds. Šulović, V; Cucić, V & Ilić, D) pp.61-67. Beograd: Srpska Akademija nauka i umetnosti

4. Blagojević Hjuson, M.(2012) *Rodni barometar u Srbiji: razvoj i svakodnevni život*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj
5. Chambliss, W.J. (1978) *On the Take: From Petty Crooks to Presidents*. Bloomington: IN: Indiana University Press
6. Campbell, A. and Muncer, S. (1989) "Them and Us: A Comparison of the Cultural Context of American Gangs and British Subcultures", *Deviant Behavior*, 10: 271–88.
7. Connell, R. (1987) *Gender and Power*. Stanford, CA: Stanford University Press
8. Crisp A. H. (1980) *Anorexia Nervosa: Let Me Be*. New York: Academic Press
9. Grilo C. M. (2006) *Eating and Weight Disorders*. London: Psychology Press .
10. Davies, P. (1999) "Women, crime and an informal economy: female offending and crime for gain". The British Criminology Conferences: Selected Proceedings. Volume 2. *Papers from the British Criminology Conference*. Belfast:Queens University
11. Ditton, J. & Brown, R. (1981) Why don't they revolt: Invisible income as a neglected dimension of Runciman's relative deprivation thesis. *British Journal of Sociology*. 32, 521-530
12. Fairburn C. G. & Cooper, Z. (2011) "Eating disorders, DSM–5 and clinical reality". *The British Journal of Psychiatry* 198:8-10
13. Ferrer-i-Carbonell. A. and Gërkhani, K.(2011) "Financial Satisfaction and (in)formal Sector in a Transition Country"*Social Indicator Research*. 102: 315–331
14. Guha-Khasnobis, B. Kanbur, R. & Ostrom, E. (2006). "Beyond Formality and Informality," Working Papers 127038. Cornell: Cornell University
15. Joe, K. and Chesney-Lind, M. (1995) "Just Every Mother's Angel: An Analysis of Gender and Ethnic Variations in Youth Gang Membership", *Gender and Society*, 9: 408–31
16. Hewitt, P., Sherry, S., Baggley, D., & Flett, G. (2007) Perfectionism and undergoing cosmetic surgery. *European Journal of Plastic Surgeons*, 29, 349-354.
17. Katz E. and Pallot J. (2010) "From "Femme Normale" To "Femme Criminelle" In Russia: Against The Past Or Towards The Future?"*New Zealand Slavonic Journal*. 44: 111-139
18. Klein, D. (1996) 'The Etiology of Female Crime', in J. Muncie, E. McLaughlin and M. Langan (eds.) *Criminological Perspectives: A Reader*. London: Sage
19. Kron, L & Nikolic, Z (2009) *Anatomija seksualne agresivnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
20. Kron, L., Pavićević, O. (2014) SMRT LOLITE, RAĐANJE LILIT: ogleđ o adolescentnoj ženskoj seksualnosti. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. Vol. XXXII, broj 1: 77-94
21. Ledeneva, A. (1998) *Russia's economy of favours: Blat, networking, and informal exchange*. Cambridge: Cambridge University Press
22. Malešević, M.(2012) "Iskušanja socijalističkog raja – refleksije konzumerističkog društva u jugoslovenskom filmu krajem šezdesetih godina XX veka", *Glasnik etnografskog instituta SANU*. LX-2:107-123
23. McRobbie, A. (1981) *Feminism and Youth Culture: From Jackie to Just Seventeen*. London: MacMillan

24. McIntosh, M. (1976) "Thieves and Fences: Markets and Power in Professional Crime", *British Journal of Criminology*. 16, No. 3:257-266
25. Sarwer, D., Wadden, T., Pertschuk, M., & Linton, W. (1998). Body Image Dissatisfaction and Body Dysmorphic Disorder in 100 Cosmetic Surgery Patients. *Plastic & Reconstructive Surgery*, 101, 1644-1649.
26. Sperry, S., Thompson, K., Sarwer, D., & Cash, T. (2009). Cosmetic Surgery Reality TV Viewership: Relations With Cosmetic Surgery Attitudes, Body Image, and Disordered Eating. *Annals of Plastic Surgery*. 62, 7-11.
27. Pavićević, O., Kron, L., Simeunović-Patić, B. (2013) *Nasilje kao odgovor: socijalne i psihološke implikacije krize*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
28. Peterson, V.S. (2003) *A Critical Rewriting of Global Political Economy: Integrating reproductive, productive and virtual economies*, London: Routledge.
29. Zhurzhenko, T. (1999) "Gender and Identity Formation in Post-Socialist Ukraine: The Case of Women in the Shuttle Business." In: *Feminist Fields: Ethnographic Insights*. (Eds. Bridgman, Cooper Cole & Howard- Bobiwash). Canada: Broadview Press
30. Zhurzhenko, T.(2001) "Free Market Ideology and New Women's Identities in Post-socialist Ukraine" *European Journal of Women's Studies*. 8, no. 1: 29-49
31. Vučetić, R. (2012) *Koka-kola socijalizam*. Beograd: Službeni glasnik
32. Wilhelm, S., Etcoff, N., & Buhlmann, U. (2008) Facial attractiveness ratings and perfectionism in body dysmorphic disorder and obsessive-compulsive disorder. *Journal of Anxiety Disorders*, 22, 540-547.

NEW FEMININE IDENTITY IN THE CONTEXT OD SOCIAL ABERRATIONS

In this paper has been analysed the empirical fact that as a consequence of transition in Serbian society and consumer ideology occurred, in a maladaptive forms, some new feminine identities in social, phenomenological and psychopathological aria.

KEY WORDS: Femininity / Identity/ consumer culture /transition/ psychopathology